

Martin M. Simecka

Încă nu sîntem liberi

de ce este nevoie ca istoriografia post-'89 să meargă dincolo de autoanaliză

Unii dintre dumneavoastră își mai amintesc, probabil, speranț ele celor din Vest, de după "revoluț ia de catifea", că Europa Centrală va îmbogăț i lumea politică occidentală cu noi idei, valori și perspective care acolo lipseau; că central-europenii vor putea propune o "a treia cale" între capitalism și socialism. Aceste speranț e se bazau pe presupunerea că suferinț a trăită sub comunism ne-a făcut pe noi, central-europenii, niște ființ e umane mai bune, mai rafinate, ațt emoț ional, cît și intelectual. Astăzi, acele speranț e par patetice, și a devenit evident că percepț iile vestice asupra Europei Centrale au fost naive.

Societăț ile post-comuniste nu au avut niciodată curajul de a transmite un mesaj semnificativ lumii vestice; misiunea lor a fost, de fapt, să se adapteze, cît mai rapid, învingătorilor marelui război ideologic. Au primit instrucț iuni clare despre cum să construiască democraț ia și economia de piaț ă, iar criteriile de la Copenhaga și "consensul de la Washington" au devenit pur și simplu manuale pentru elita noastră politică.

În primii ani, erau atîtea de făcut că nu mai exista timp de gîndire — de altfel, singurul lucru care se găsea din belșug sub comunism. Îmi amintesc că eram îngrijorat de faptul că limbajul dens al autorilor pe care îi savuram în samizdat era acum diluat de graba cu care îi citeam în ziare. Dar probabil că nici nu puteam atunci să reflectăm asupra a ceea ce ni se întîmpla, tocmai pentru că ne lipsea perspectiva necesară. Abia acum, retrospectiv, ne putem da seama că revoluț iile din 1989 au avut loc pe fundalul unor transformări globale profunde al căror catalizator nu a fost căderea comunismului. Globalizarea era deja în plină expansiune, iar căderea comunismului nu a făcut decît să contribuie la victoria unui capitalism de tip laissez-faire. Victoria în sine a fost percepută în principal în termeni economici. Totuși, după căderea comunismului, Vestul și-a pierdut "oglinnda estică", care îl obliga să se comporte și să arate mai bine, ceea ce a dus totodată la pierderea responsabilită ii morale față de mersul lumii, caracteristică Vestului în perioada postbelică. Probabil că toț i bănuiam asta, dar nu prea aveam timp să ne batem capul cu așa ceva. Pentru noi, Vestul a fost mereu o constantă, doar îl știam așa de bine din visele noastre.

Astfel, de-a lungul anilor '90 am dat totul ca să construim capitalismul, nebăgînd de seamă că fusese golit de propriul său sens de corectitudine și responsabilitate. Noi credeam că așa este normal și că așa a fost mereu. De aceea am acceptat acel jaf la drumul mare numit privatizare, crezînd că este o parte integrantă a capitalismului vestic. Chiar și astăzi, cînd mulț i vestici au început să înț eleagă că "mîna invizibilă" e de fapt beteagă, noi refuzăm să acceptăm că noț iunea noastră de capitalism a fost greșită și că am trăit doar o

versiune a acestuia — cea care își dădea duhul.

Toate acestea ne privesc mai mult decât vrem să recunoaștem. Actuala criză globală nu e despre cîte miliarde trebuie pompate în economie ca să ne putem întoarce la creșterea economică, ci despre un proces social care va avea un impact asupra lumii cu mult mai mare decât căderea comunismului. Din cîte știu eu, acesta este un fapt pe care puț ini din lumea post-comunistă sînt gata să-l accepte. Se pare că sîntem încă în urma celor din Vest în ceea ce privește analiza propriei noastre orbiri, atît în ceea ce privește ultimii 20 de ani de construcție a capitalismului, cît și trecutul comunist.

Probabil că în ce privește comunismul, există totuși și un motiv: pur și simplu nu vrem să pierdem locul fruntaș în clasamentul celor mai importante evenimente ale ultimei jumătăți de secol. Într-o discuție recentă la o conferință ă ț inută la Viena, istoricul britanic Timothy Garton Ash a spus că 1989 este cel mai important moment din istoria Europei. "Puteți să indicați altul?" — a întreat el, observînd sprîncenele ridicate ale participanților. Garton Ash are dreptate: oricît ai căuta prin istoria Europei, n-ai găsi o dată mai importantă. Dar asta a fost acum 20 de ani, și nu putem ț ine istoria în loc, doar pentru că așa vrem noi. De fapt, ar trebui să fim bucuroși că istoria ne-a oferit acești 20 de ani, ca pregătire pentru timpuri mai rele. De exemplu, ar trebui să apreciem că lărgirea NATO s-a făcut acum 10 ani, cînd Rusia era prea slabă ca să se poată opune. Am fost, de asemenea, norocoși că expansiunea UE s-a petrecut într-o perioadă de euforie economică. Dacă criza ar fi lovit în 2000, încă am mai fi bătut pe la porțile Bruxelles-ului, deoarece Vestul ar fi fost preocupat cu propriile probleme.

Europa Centrală nu a mai trăit vreodată gradul de libertate politică de care se bucură azi. Dacă lumea și Europa nu alunecă în haos — iar această ameninț are este astăzi mai reală decât sîntem dispuși să admitem — atunci peste cîteva decenii vom putea spune că realizările ț ărilor central-europene au fost într-adevăr remarcabile.

Însă aceste realizări, oricît de remarcabile, au fost conformiste. Desigur, tot timpul au existat dezbateri aprinse despre cea mai bună cale de urmat, dar termenii în care s-au purtat au ț inut cont în primul rînd de Vest și de valorile sale. Aceste dezbateri au fost pragmatice, au încercat să găsească calea cea mai scurtă spre convergență a cu cei din Vest, calea cea mai eficientă de a ne atinge viitorul și de a ne lăsa în urmă trecutul. Astfel, pînă și felul în care am abordat regimul comunist a fost unul pragmatic: așa-numitele procese ale "lustrației" au fost considerate, cel puț in în prima fază, elemente necesare în accelerarea reformei. Rolul lor nu era de a analiza trecutul, ci doar de a-i împiedica pe foștii securiști și pe informatorii lor să ne influenț eze viitorul. Și totuși, dacă într-adevăr Vestul aștepta vreo contribuție intelectuală din partea Europei Centrale în prima lună de după revoluție, această contribuție era indisolubil legată de experiență a totalitară. Era așteptată o nouă valorizare a libertății. Dar relativ repede a devenit limpede că Europa Centrală a ratat momentul formulării acestei perspective. În schimb, tot ce a putut face a fost să scoată în față ă niște individualități remarcabile, precum Václav Havel sau Bronislaw Geremek.

Prin urmare, am rămas datori Vestului și nouă înșine să înț elegem și să formulăm această experiență ă unică a totalitarismului. Ceea ce este un paradox, deoarece sîntem inundați cu informații despre trecut. Știm aproape totul despre esență a diabolică a regimului, în timp ce experiențele victimelor au fost atent documentate și expuse pe larg. Cu toate astea, tot nu cădem de acord

asupra trecutului. Încă nu există un consens dacă regimul trebuie numit totalitar sau dictatorial și încă nu știm cum să abordăm documentele lăsate de acesta: fie să le acceptăm ca probe grăitoare, fie să le respingem în bloc ca elemente ale unei mari minciuni care a făcut regimul să funcționeze. Citind cartea lui Péter Esterházy, Ediție revăzută, în care sînt descrise înspăimîntătoarele denunțuri pe care iubitul său tată, un aristocrat de altfel, le făcea polițistului iei secrete, nu ai cum să nu îți alegi și să nu fii de acord cu funcția cathartică pe care publicarea acestor documente o îndeplinește. Pe de altă parte, este de asemenea ușor de înțeles punctul de vedere al lui Adam Michnik, care ne sfătuiește să nu cădem pradă arhivelor fostei Securități.

Îmi pare că dezbaterile din ultimii 20 de ani indică de fapt un singur lucru: nu sîntem încă liberi. Toți aceia dintre noi care au trăit măcar o parte din viața adultă sub comunism au fost atît de marcați și de această experiență, încît nu va fi niciodată posibil să vorbim despre ea în limba naturală a lumii libere. Deși putem să-i deosebim pe cei curajoși de cei lași, pe victime de călăi, nu vom putea niciodată distinge între cei ce sînt liberi și cei ce nu sînt. Categoria de ființă umană liberă pur și simplu nu a existat sub comunism. Sfidarea, rezistența și încercările de a trăi o viață paralelă în afara sistemului au fost semne ale unei năzuințe spre libertate, dar nu libertatea propriu-zisă. De aceea, putem și trebuie să depunem mărturie despre toate acestea, iar unii dintre noi trebuie admirați pentru curajul lor, dar nimic nu ne îndreptățește să credem că putem interpreta istoria într-un mod liber și nepărtinitor. Sîntem cu toți ei ca acei pacienți care se autoconsultă și își dau singuri medicamente.

În ultimele două decenii, lupta asupra trecutului a fost mai degrabă o luptă de legitimare a celor care ar trebui să-l interpreteze. Foștii deținuți politici ai stalinismului, disidenții din perioada invaziei rusești, pragmatistii așa-numitei "zone gri", comuniștii și chiar o parte dintre foștii securiști, toți și-au zbatut pentru legitimitatea de a interpreta istoria. Există desigur un minim consens social conform căruia dreptul de a interpreta istoria aparține victimelor, și nu călăilor. Acest drept este privit ca un fel de răsplată și totodată ca un gest de respect pentru generația pe care mie îmi place să o numesc "a tatălui meu". Membrii acestei generații au fost comuniști convinși în tinerețea lor, reformiști în anii '60 și disidenți curajoși în anii '70 și '80.

Viața lor constituie miezul istoriei Cehiei, ai cărei creatori, participanți și critici au fost în același timp. Cine altcineva are o cunoaștere atît de intimă a comunismului în toate manifestările sale? Cine, atunci, ar putea să interpreteze mai bine acest regim, dacă nu ei? Această generație a produs o operă colectivă incredibilă — analize subtile și romane de renume mondial — ca parte a unui proces de autocunoaștere fără precedent în istoria cehă. Dar aici e paradoxul: opera acestei generații e atît de monumentală, încît a devenit propriul ei monument. Și, așa cum știm, rolul monumentelor este de a oferi o versiune stilizată, dacă nu chiar mitologică, asupra trecutului, nicidecum o interpretare neutră.

În ultimul timp, mai ales în contextul înființării unor institute menite să studieze trecutul recent, se aud voci care îi contestă pe tinerii istorici angajați în aceste institute, pe motiv că nu au o experiență directă a sistemului și astfel nu pot înțelegi dramele existențiale și mulțimea de compromisuri pe care regimul le impunea tuturor acelor care l-au trăit. Teama este că noile generații de istorici vor aborda trecutul din perspectiva prezentului, cu ochii acelor care nu au trăit decît democrația, și că astfel vor scrie despre trecut într-un registru al libertății care nu va avea nici un fel de înțelegere față de nuanțele subtile ale metalimbajului regimului comunist. Pe scurt, temerea e că

toți cei care au avut vreo legătură cu comunismul vor fi tratați pașal.

Personal, nu împărtășesc această temere. Cred că singurul mod în care trecutul poate fi interpretat corespunzător este din perspectiva idealurilor democratice ale libertății. Și singurii care au și mijloacele, și legitimitatea să facă asta, tocmai pentru că nu sînt legați de trecut, sînt cei din tînăra generație, chiar dacă asta presupune ca la început analiza lor să fie nedreaptă sau dictată de interese politice, așa cum pare a fi cazul în Polonia astăzi. Dorința de a exercita un control asupra interpretării istoriei este de înțeles, dar futilă.

Din punct de vedere biologic este totodată o naivitate. În 20 de ani, tinerii istorici de azi nu vor mai avea nevoie de permisiunea noastră să interpreteze istoria așa cum vor.

Desigur, temerea în fața riscului ca istoria să apară într-o altă lumină decît cea care ne convine este un fenomen prezent și în Vest. Francezii au avut nevoie de jumătate de secol ca să abordeze regimul de la Vichy, în timp ce suedezii și-au amintit abia recent că în anii '70 exista o practică oficială de a-i steriliza pe aceia care nu se adaptau societății. Astfel, sînt ferm convins că pentru a discuta dacă Europa Centrală are ceva de oferit celor din Vest, trebuie să găsim înții curajul de a privi adevărul în față. Iar adevărul este că n-am folosit ultimii 20 de ani pentru a găsi acest curaj.

Published 2009-10-12
Original in English
Translation by Florin Poenaru
Contribution by Dilema veche
First published in *Dilema veche* (Romanian version)
(c) Martin M. Simecka / Dilema veche
(c) Eurozine